

Јелена Д. Стаматовић*
Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Ужицу
Ирена Д. Стојановић*

ШКОЛА У ПРЕВЕНЦИЈИ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА**

Апстракт: Школа има велику улогу али и одговорност када је у питању вршњачко насиље, кроз систематско деловање путем превенције и интервенције. У раду су приказани резултати истраживања којим се испитивало мишљење ученика млађих разреда основне школе о превентивним активностима који се спроводе са ученицима, као и анализе основношколских програма превенције од насиља. Узорак истраживања је чинило 12 основних школа градске и сеоске средине у Златиборском округу и 342 ученика трећег и четвртог разреда. Добијени резултати показују да ученици умеју да препознају улогу насилника и жртве насиља и да сматрају да насилници могу променити позитивно своје понашање. Ученици су наводили да би се у ситуацији насиља осећали тужно, беспомоћно и понижено. У таквим ситуацијама најпре би се обратили учитељу. У одељењима испитаних ученика усвојена су правила понашања. Ученици такође наводе да се понекад на часовима одељењског старешине разговара о питањима насиља и конфликта и да се не тако често реализују активности на нивоу школе, као што су радионице или предавања о насиљу. Школе имају програме превенције од насиља, али се уочава недовољна систематичност, диференцираност и изостаје планирање праћења и вредновања ефеката програма што је показатељ квалитета њихове реализације.

Кључне речи: *вршњачко насиље, превенција насиља, програми превенције од насиља.*

ВРШЊАЧКО НАСИЉЕ

Проблем који, на жалост, не губи на актуелности и који је присутан веома дуго јесте насиље. Посматрањем овај феномен у одређеним контекстима, из перспективе различитих временских дистанци или

* jelena.stamatovic22@gmail.com

* irenabranka442@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта ОИ 179026 „Настава и учење: проблеми, циљеви и перспективе”, чији је носилац Педагошки факултет у Ужицу, а финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

перспективе савременог приступа и актуелних потреба праксе увек се отварају нека нова питања, правци откривања узрока, сагледавања последица или превентивних система.

Насилино понашање се појављује у свим аспектима живота особе, почевши од породице, преко школе све до слободног времена деце (Шкутор и Бабић, 2016). Јевтић (2017) наглашава да експанзија вршњачког насиља јесте доминантан проблем данашњице, нарочито ако га посматрамо као облик интеракције ученика.

У раду ћемо се бавити питањима школског насиља и његове превенције. Овај појам се различито одређује – од најопштијег приступа, који се везује за место дешавања, као и међу носиоцима улога додељених унутар школске структуре – ученицима, запосленима у школи и школским родитељима (Илић, 2010; Mayer & Leone, 1999; Попадић, 2009). Кркељић (2013) одређује насиље у школи као појаву која се може јавити у вршњачкој интеракцији међу ученицима, у односу наставник – ученик или односу међу одраслима, а догађа се у школи. Често се насиље повезује са агесијом ови појмови се објашњавају као блиски. Марковић (2017) такође одређује вршњачко насиље као социјалну интеграцију између појединаца у вршњачкој групи, у којој доминирају они који су моћнији и ту моћ злоупотребљавају зарад повређивања особе која је немоћна. Неки аутори сматрају да је насиље као облик понашања проузрокован агесијом (Динић, Ољача и Соколовска, 2014). Евтимов (2016) наводи да је агесија понашање које кратко траје, док је насиље учесталије и има одлику перманентности. Ученик је оваквом понашању изложен дуже време, било да је на њега примењена психичка, физичка или нека друга сила. Такође, Бранковић (2010) насиље у школи своди под врсту агресивног понашања. Усмерено је ка наметању контроле другима применом силе, чиме се угрожава психички, физички и социјални интегритет жртве насиља. Да би се нека интеракција у школској средини сматрала, агресивном или насилном потребно је да постоји намера неке особе да другу особу повреди (Попадић, 2009).

Насилништво у школама је појава која је проблем у целом свету, а подаци о присуству су различити – од 11% до скоро 50% присуства насиља у школи у неким земљама Европе (Vlah i Preger, 2014; Попадић, 2009; Profaca, Puhovski i Luca-Mrden, 2006). Када се говори о школском насиљу, пручавања и истраживања су била усмерена на више различитих проблема овог феномена. Један од проблема школског насиља везује се за место где се овај облик понашања најчешће испољава. Сигурност ученика и присутност насиља у школи и око школе (школско двориште, пут до куће, школско игралиште) није једнако заступљено. Наиме, ученици су сигурнији у учионици, док је насиље присутније у ходницима школе, тоалетима, на школском игра-лишту или на путу кући (Livazović i Vranješ, 2012; Rigby, 2006; Ćerni-Obrdalj, Rumboldt i Beganlić, 2010). Када је у питању учионица, нека истраживања су показала да и ту може да постоји насиље, али више вербално него физичко (Belančić, Nikčević-Milković i Šuto, 2013; Rigby, 2006).

Један број проучавања и истраживања усмерен је на утврђивање повезаности пола и вршњачког насиља. Генерални закључак већине истраживања јесте да су дечаци чешће нападачи и жртве насиља и да су склонији физичком и вербалном насиљу (Buljan-Flander i Ćosić, 2004; Динић, Соколовска, Миловановић и Ољача, 2014; Илић, 2010; Marušić i Pavin-Ivanec, 2007; Попадић и Плут, 2007). Што се тиче девојчица, већа је вероватноћа да оне буду злостављане од стране оба пола, док су дечаци углавном злостављани од стране истог пола (Bilić, Buljan-Flander i Нрпка, 2012). Јевтић (2016) наводи да је емоционално насиље присутно међу дечацима и девојчицама, међутим девојчице су чешће жртве и вршиоци емоционалног насиља, те наглашава постојање полних разлика.

Однос постигнућа ученика и присуства насиља међу вршњацима такође је проучавано са различитих аспеката. Најчешће је то био однос затупљености врсте насиља и постигнућа, то јест школског успеха. Нека тумачења показују да бољи успех код дечака пре може да иницира вербално насиље, јер су смелији у комуникацији са својим вршњацима (Динић и сар., 2014). Девојчице са слабијим успехом склоније су релационом насиљу (оговарање, наговарање, сплеткарење, игнорисање других и сл.), јер нису довољно прихваћене од стране вршњака (Murry-Close, Crick & Galotti, 2006). Јасно је да насиље постоји код ученика без обзира на успех, али врсте насиља су углавном повезане са успехом оних који чине насиље или су жртве насиља.

Данас је идентификована и појава насиља у виртуелном свету. Неке студије показују да електронско насиље полако замењује традиционалне облике вршњачког насиља или да ова два облика коегзистирају (Бојовић, Томоњић и Јездић, 2018; Ранчић, 2018). Електронско насиље је континуирано присутно код ученика током времена где имају приступ интернету, док се традиционални облици насиља углавном везују за време боравка у школи или на путу од куће до школе (Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russell & Tippett, 2008).

ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА У ШКОЛИ

Разноврсни су приступи проучавања и истраживања вршњачког насиља јер је то веома комплексан феномен повезан са различитим условима, факторима, утицајима, начинима реализације и идентификовања. То је друштвени проблем чије решавање и превенција захтева систематски приступ и ту значајну улогу игра школа као васпитнообразовна институција која креира средину за подстицање развоја и сигурно одрастање ученика. Приступ у деловању школе према насиљу најчешће подразумева процесе превенције и интервенције, где се први везује за бројне активности којима школа настоји да спречи испољавање насиља, то јест интервенцијом делује на ученике ризичне популације који су склони или су већ испољили насиље (Марковић, 2017; Fields & McNamara, 2003). Свеобухватни или целошколски приступ насиљу се

сматра као најефикаснији приступ овом феномену. То указује на усмереност и рад школе на смањењу насиља применом одговарајућих мера, али и неговање демократског, партиципативног приступа и неговање просоцијалне вредносне оријентације (Јевтић, 2018; Марковић, 2017). Нека истраживања су показала да ученици који су посвећенији и приврженији школи у мањој мери су учесници вршњачког насиља, те да позитивна школска клима јесте важан део програма превенције вршњачког насиља (Роровић-Ћорић, 2012; Velki, 2014). Такође, неуљученост ученика у живот школе ствара околности за појаву насиља, а у школама у којима су ученици остварили школска правила и укључени су у процес доношења одлука, мање је присутно насиље (Puzić, Baranović i Doolan, 2011). Превентивне и интервентне мере су основа програма за заштиту ученика од насиља, међутим не постоји јединствен приступ овим мерама у свим школама. Свака школа у планирању ових активности мора поћи од свог контекста, потреба, могућности и капацитета. Програми који садрже превентивне и интервентне мере су усмерени на деловање школе као целовитог система на развоју позитивне школске климе, систематичних и реалних програма заштите ученика од насиља, на квалитет односа ученик – наставник и развијање поверења, на стварање безбедног окружења, праћење и евиденцију ситуација насиља, као и на квалитет сарадње са родитељима и локалном заједницом. Акцент је на деловању школе на свим нивоима.

Деловање школе је углавном усмерено на смањење вршњачког насиља, иако се генерално сматра да је то веома дуготрајан и сложен процес и рад који подразумева да сви који посредно или непосредно учествују у васпитнообразовном раду буду посвећени и развијају своје компетенције за то да би остварили значајне резултате (Limber, 2004; Марковић, 2017). Томе доприносе и нормативни оквири који су основа за израду програма заштите ученика од насиља. У Републици Србији то је *Закон о основама система васпитања и образовања* и *Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље* (2019). Овим правилником је предвиђено формирање тима за заштиту ученика од насиља у школи који је по својој структури разноводан јер су чланови наставници, стручни сарадници, ученици, родитељи представници локалне заједнице. Општи циљ је потреба да се унапреди квалитет живота ученика применом мера превенције као предуслова за стварање безбедне средине за живот и рад ученика, као и применом мера интервенције у ситуацијама када се јавља насиље. Дати су јасни критеријуми на основу којих се може проценити ниво ризика, као и то које поступке и процедуре треба спровести. Важно је да се ученици осећају безбедно у школи, да умеју да препознају насиље и насилнике и да буду подржани у ситуацијама када траже помоћ као жртве насиља, а нарочито да знају коме треба да се обрате када неко на њих насилно реагује. Школе су, наиме, обавезне да имају програме превенције вршњачког насиља. Део тог програма могу бити и стратегије вршњачког деловања које подразумевају програми вршњачке медијације и менторства (Јевтић, 2012; Ковачић-Kuzmić & Lerićnik, 2019; Lee, 2004; Попадић, 2009). Међутим, мора се имати у виду да ове стратегије треба да прате паралелно превентивне и

интервентне мере одраслих и да свакако треба пре избора овакве стратегије добро размотрити околности и контекст школе, као и узраст ученика који ће бити укључени као медијатори и ментори у те активности.

Улога школе као институције је кључна у превенцији насиља и зато је важно да не буде усамљена у друштвеном контексту, јер је тешко утицати на смањење насиља ако не постоји подршка друштвене заједнице.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Проучавање и истраживање превентивног деловања школе у контексту вршњачког насиља има како теоријски тако и практични значај. Иако деловање школе у правцу интервенције и превенције насиља међу вршњацима треба да има аутономију у креирању активности, њихово планирање и осмишљавање може да полази од неких теоријских поставки, нормативних оквира, као и потреба саме школе. Због тога нам је била намера да проучимо превентивна деловања школа из перспективе ученика млађих разреда основне школе, као и постојање програма заштите од вршњачког насиља. Рана превенција од насиља је веома значајна, зато смо се и определили да утврђујемо превентивно деловање на млађем узрасту ученика. *Циљ* истраживања јесте да се испитају мишљења ученика о превентивним активностима које се спроводе са ученицима и утврди заступљеност програма заштите ученика од насиља. Конкретније, *задачи истраживања* су дефинисани као: испитивање мишљења ученика о познавању улога у вршњачком насиљу и познавању последица вршњачког насиља; испитивање мишљења ученика о мерама превенције насиља које школа спроводи; утврђивање заступљености и анализа програма превенције вршњачког насиља. У истраживању је коришћен *анкетни упитник* конструисан за потребе овог истраживања, а чине га питања која су груписана према задацима истраживања. *Узорак* су чинили ученици млађих разреда основне школе (трећи и четврти разред). Опредељење за ученике млађих разреда проистекло је из чињенице да би са превенцијом било добро започети што раније како би се касније избегли и амортизовали ризични фактори који углавном доводе до веће појаве насиља. Једна спроведена студија показује да је за децу која манифестују неке облике насилног понашања (заstraшивање, насилно понашање према одраслима и имовини) на узрасту од осам година вероватније је да ће до 19. године бити виновници малолетничке деликвенције (Astor, 1995). Укупно је испитано 342 ученика трећег и четвртог разреда основних школа у градској и сеоској средини у Златиборском округу, и то 192 ученик из градске (56,14%) и 150 ученика сеоске средине (43,86%). Према узрасној структури узорак је чинило 135 ученика трећег разреда (39,47%) и 207 ученика четвртог разреда (60,53%). Добијени подаци у истраживању обрађени су применом програма SPSS statistics 20. Анализу садржаја користили смо испитујући годишње планове рада у 12 школа које похађају

анкетирани ученици. Јединице анализе су: постојање програма превенције насиља у оквиру годишњег плана, диференцираност активности према узрасту ученика (млађи и старији разреди) и доминантност активности.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Препознавање улога у вршњачком насиљу од стране ученика и последица вршњачког насиља један је од исхода превентивног деловања школе. Због тога нас је интересовало какво је мишљење ученика о овим проблемима.

Превентивно деловање школе мора бити усмерено и на развијање ставова и односа ученика према статусу учесника насиља који у одређеним интеракцијама имају улогу насилника или жртве. Испитивали смо шта ученици трећег и четвртог разреда мисле, то јест да ли препознају онога ко врши насиље, а ко је жртва. Већина ученика препознаје онога ко врши насиље (97,95%), док веома мали број ученика насилно понашање не везује за насилнике (2,05%). Када је у питању улога жрве ту су резултати нешто другачији. Такође, већина ученика особе које трпе насиље идентификују као жртве, али нешто мањи број него кад је у питању насилник (87,42%), док 12,58% ученика не уме да их препозна. Познавање улога насилника и жртве основа су за формирање ставова код ученика о вршњачком насиљу и даљим мерама превенције које школа може да предузима. Резултати неких истраживања показују да се у зависности од узраста мења и схватање њихове улоге у ситуацијама насиља у школи (Бојовић, Томоњић и Јездих, 2017). Ајдуковић и сарадници наводе да се однос жртве и починитеља насиља мења и да је присутније вршење насиља, односно расте улога насилника са узрастом (Ајдукović, Ogresta i Sušac, 2012). У односу на то може се очекивати да ће већина ученика у старијем узрасту уз подршку програма превенције од насиља препознавати улоге насилника и жртве и умети да делују у складу са тим.

Резултати мишљења ученика о мотиву наношења штете другима у насилничком понашању указују на то да нешто више од половине испитаних ученика сматра да насиље настаје када неко хоће намерно некоме да нанесе штету (63,20%), скоро трећина ученика сматра да није увек у насилничком понашању намера да се некоме нанесе штета (28,61%), док је 8,19% ученика неодлучно. Овакво виђење намере насилничког понашања ученика је вероватно настало на основу искуства онога што су видели или доживели имајући у виду њихов узраст 10 и 11 година.

Јасно је да увек постоје последице у вршњачком насиљу – некада су оне видљиве, некада нису физички приметне или се емоционално испољавају кроз тугу, страх, одбаченост и усамљеност, осећај понижења и беспомоћности или осећај разочараности. Желели смо да испитамо код ученика како би се они

осећали да су жртве насиља. Осећај туге наводи 40,10% ученика, понижење и беспомоћност истиче 25,44% ученика, усамљеност 23,10% ученика и разочарање 11,36% ученика. Види се да скоро половина ученика наводи осећај туге. Истраживање које су спровели Ригби и Сли (Rigby & Slee, 1993) показало је да је најинтензивнији осећај туге и несретности код деце жртава насиља која су млађа од 13 година. Око четвртине ученика које смо испитали наводи да би се осећали усамљено или беспомоћно, што може да укаже на то да ти ученици не очекују помоћ одраслих или вршњака, те да би можда имали страх неке да кажу за насиље па би у томе били сами. Резултати истраживања показују да се деца која доживљавају насиље осећају усамљено и беспомоћно, што може касније да доведе до неких симптома клиничке депресије (Kumpulainen et al., 1998). Све ово указује на потребу да се ученици што раније упознају са процедурама како и коме се могу обратити уколико се нађу у ситуацији да су посматрачи или жртве насиља, такође и на значај рада са ученицима на јачању самопоуздања и самопоштовања и на стварању позитивне климе у одељењима и школи.

Један од праваца превенције вршњачког насиља је и стварање одређених ставова према појави насиља и могућностима решавања конфликтних ситуација. Увек се, када је реч о последицама вршњачког насиља, осврћемо на ученика који трпи насиље, али и ученик насилник их такође сноси кроз своје понашање. Ако се адекватно и на време реагује, насилни ученици могу променити своје понашање. Испитивали смо мишљење ученика о могућностима промене понашања оних ученика који се насилно понашају. Већина испитаних ученика (77,48%) мишљења је да ученик, насилник може да промени своје понашање, њих 7,31% сматра да не може, док је 15,21% ученика неодлучно. Овакво мишљење ученика може се формирати на основу великог броја фактора, као што су лично искуство, ако су у окружењу имали насилне ученике који су променили понашање, став породице у односу на тај проблем, став учитеља према насиљу и конфликтима и активности у школи. У прегледу одређених истраживања Велки и Кутеровац-Јагодић (2014) износе неке ставове који указују да деца вршњачког и млађег школског узраста уопште показују више негативних ставова и веровања о насиљу, па вероватно и став да се насилно понашање као негативна појава може променити.

Оснаживање ученика у тражењу помоћи и начинима пријављивања насиља јесу мере које треба да садрже превентивни програми. Због тога нас је интересовало како ученици размишљају о томе коме би се обратили у случају да примете насиље у школи. Половина ученика (50,58%) би се обратила учитељу, 20,17% наводи да би се обратили директору, 15,20% родитељима, 9,36% педагогу и њих 4,69% неком другом (наводили су најбољег друга, школског полицајца). Значајно је успостављање отворене сарадње учитеља и ученика. Безиновић (2009) у свом истраживању наглашава да је један од највише истицаних заштитних и превентивних фактора задовољство учитељима, наставом и односом који се успоставља између ученика и учитеља. Друго истраживање показује другачије резултате, где ученици перципирају понашање

учитеља и наставника у ситуацијама насиља и наводе да такве ситуације наставници често игноришу или минимализују проблем, што се може сматрати опасном појавом као и само учествовање ученика у насиљу (Zloković, 2004).

Истраживање је донело и један интересантан податак – ученици би се за помоћ обратили директору школе, па тек онда родитељима и школском педагогу. Вероватно да ученици проблематичне ситуације у школи везују за кршење правила за које можда као одговорног на нивоу школе виде директора. Истраживање које су спровели Беланчић и сарадници (Belančić i sar., 2013) на узорку ученика од 4. до 8. разреда показује да се у случајевима вршњачког насиља највише поверавају пријатељима, потом родитељима, браћи и сестрама па тек онда учитељу, док се деца млађих разреда основне школе у случају вршњачког насиља најчешће поверавају учитељима и родитељима, што су потврдили и наши резултати.

Значајан фактор који има превентивну улогу су постављена правила понашања која су заједно донели ученици и учитељ у одељењу. Интересовало нас је какво је мишљење ученика о постојању ових правила. Упоредили смо одговоре ученика градских и сеоских школа. Резултати су приказани у Табели 1.

Табела 1. Постојање правила понашања на нивоу одељења

		Постоје правила	Не постоје правила	Укупно
Ученици градских школа	f	155	37	192
	%	80,72	19,28	100
Ученици сеоских школа	f	136	14	150
	%	90,67	9,33	100
Укупно	f	291	51	342
	%	86,08	14,92	100

Вредност $\chi^2 = 0,224$ ($df = 1$; $p = 0,25$) са Јејтсовом корекцијом указује да не постоји статистички значајна разлика у виђењу ученика градских и сеоских школа у постојању правила на нивоу одељења. Већина ученика, без обзира на средину у којој се школа налази, износи мишљење да у њиховим одељењима постоје усвојена правила понашања. У првом делу овог рада истакли смо да уколико ученици нису укључени у живот школе и нису учествовали у доношењу правила којих се морају придржавати већа је вероватноћа да ће правила кршити и понашати се насилно (Puzić i sar., 2011).

Све активности у школи, од редовне наставе, преко ваннаставних и других облика рада са ученицима, пружају могућност за превентивно деловање које има за циљ да се смањи број деце који ће доживети ризично искуство и њихово оспособљавање да се током одрастања успешно одупру притисцима

друштва, као и да помогну онима који су склони насилним облицима понашања (Sakoman, 2009). Часови одељењског старешине су погодни да се реализују различите активности које имају садржаје везане за насиље и конфликте. Испитивали смо да ли у тематској структури часова одељењског старешине има садржаја о насиљу и конфликтима. Упоредили смо мишљења ученика градских и сеоских средина, а резултати су приказани у Табели 2.

Табела 2. Присутност садржаја о насиљу на часовима одељењског старешине

		Ретко	Не знам	Често	Укупно
Ученици градских школа	f	52	55	85	192
	%	27,09	28,64	44,27	100
Ученици сеоских школа	f	39	30	81	150
	%	26	20	54	100
Укупно	f	91	85	166	342
	%	26,60	24,85	48,55	100

$$\chi^2 = 4,210 \text{ (df = 2; p = 0,31)}$$

На часовима одељењског старешине се, према наводима ученика, разговара и третирају питања и ситуације насиља и конфликта, међутим то је мишљење око половине испитаих ученика у градским и сеоским школама. Статистичка провера указује да нема значајних разлика у мишљењу испитаних ученика. Сваки други ученик или не зна да ли се овај проблем разматра или износи да је то веома ретко. Систематско планирање и реализација активности у оквиру програма одељењског старешине подразумева да ученици за сваку активност треба да буду упознати са циљевима рада на часовима и да су питања везана за насиље и конфликте незаобилазна тема ових часова. Међутим, неки аутори наводе да је главни проблем превентивних активности то што се често спроводе *ad hoc* и у ситуацијама када се проблем јави (Bezinović, 2009; Brlas, 2012). Систематско планирање превенције насиља подразумева да се планирају активности и садржаји на часовима одељењског старешине чија се организација и реализација прилагођава потребама одељења, узраста и стања по питању насиља, као и евалуација ефеката рада са ученицима.

У оквиру превентивног деловања школе систематски се морају планирати активности које ће ученике упознати и научити како да реагују на појаву вршњачког насиља. Испитивали смо да ли су ученици учествовали у радионицама или сличним активностима у школи које доприносе да они буду упознати како да реагују на вршњачко насиље. Упоредили смо резултате ученика у градској и сеоској средини (Табела 3).

Табела 3. Реализација активности на нивоу школе у циљу упознавања ученика како да реагују у ситуацији насиља

		Често се реализују	Не знам да ли се реализују	Ретко се реализују	Укупно
Ученици	f	16	59	117	192
градских школа	%	8,33	30,73	60,94	100
Ученици сеоских школа	f	9	70	71	150
	%	6,00	46,67	47,3	100
Укупно	f	25	129	188	342
	%	7,31	37,72	54,97	100

$$\chi^2 = 9,338 \text{ (df = 2; p = 0,00)}$$

Резултати показују да се овакве активности ретко реализују, што наводи сваки други ученик. Половина ученика сеоских школа не зна да ли се те активности реализују, док је тај број мањи код ученика градских школа. Међутим, уколико ученици не знају за те активности, значи да нису ни учествовали у томе. Веома мали број ученика школа у обе средине наводи да се ове активности често спроводе, што може бити да се за њих бирају представници одељења. Статистички показатељи указују да постоји значајна разлика у мишљењу ученика школа градске и сеоске средине. Разлог може бити чињеница да су сеоске школе из узорка углавном само издвојена одељења матичних школа у којима често изостану планиране активности које се реализују у матичним школама. Марковић (2017) истиче да је одговорност школе да пружи ученицима информације и да их подстиче да у ситуацијама насиља знају коме могу да пријаве, да се обраћају одраслима за помоћ и развијају квалитетне односе ученика са кључним актерима у школи и изван ње. То се може остваривати кроз различите активности, као што су: радионице, предавања, посете различитим институцијама у друштвеној средини и слично, и то за све ученике у школи.

Систематски приступ превенције вршњачког насиља подразумева да школе имају јасну концепцију, визију и начине како ће остварити циљеве у тој области (Bezinović, 2009; Rigby, 2006). То подразумева програме превеније који би настали на основу идентификација потреба и расположивих ресурса у школи и ван ње, а у којима би школе аутономно планирале активности, начине и облике спровођења, учеснике и реализаторе, временску динамику и начине праћења и евалуацију исхода програма. Анализом годишњих планова рада школе хтели смо да утврдимо постоје ли програми превенције вршњачког насиља и колико су диференцирани у односу на узраст (млађи и старији разреди) и које су активности доминантне. Анализирали смо 12 годишњих планова рада школа које су похађали ученици из узорка овог истраживања.

Утврђено је да у две школе (16,67%) у оквиру годишњег плана рада не постоји посебан програм превенције ученика од насиља, док у осталих десет школа (83,33%) постоји и то са различитим називима програма: *Програм заштите деце од насиља, злостављања и занемаривања*, *Програм заштите од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања*, као и посебно *Програм заштите од насиља*, *Програм превенције других облика ризичног понашања*. Резултати истраживања спроведена у Хрватској показали су да само 41% школа има програме превенције насиља (Zloковић и Vrcelј, 2010). У Републици Србији школе су у обавези да имају ове програме, саме креирају њихове садржаје, облике и начине реализације. Ипак, нисмо у свим испитаним школама наишли на ове програме. Што се тиче диференцијације активности према узрасту, ниједан анализирани програм их не садржи. Наведене су само активности које ће се реализовати на нивоу школе и уопштено су дефинисане, нема конкретних активности. Овако дефинисане активности тешко је пратити и вредновати, као и утврдити ефекте деловања ових програма. Најдоминантнија активност која је прецизирана у свим програмима је формирање тима у школи који ће се бавити превенцијом и интервенцијом насиља, а њихове конкретне активности нису дефинисане у потпуности. У већини програма дефинисано је организовање радионица за ученике на тему: безбедност, толеранција, пријатељство, међутим недостаје конкретизација ком узрасту су те радионице намењене и ко ће бити реализатори тих радионица. Такође се планирају разна спортска такмичења која промовишу борбу против насиља на нивоу школе и у локалној заједници (такмичење „Стоп насиљу”, „Спортом против насиља”). У већини програма је као стална активност наведено праћење и вредновање врста и учесталости насиља, без јасније конкретизације на који начин ће се то вршити. Истовремено се наводи и подршка ученицима који трпе насиље, али ни у једном програму није конкретизовано који су облици подршке и ко их пружа. Може се уочити да у анализираним програмима јесу наведене разне активности, међутим, издвојили смо неколико слабости који се могу идентификовати анализом: програми нису довољно структурирани према областима деловања (превенција и интервенција) и узрасту ученика; не може се уочити јасна повезаност планираних активности, па се стиче утисак да су оне само формални део програма; недовољно је прецизирано како ће се пратити и вредновати ефекти програма.

Допринос систематичном приступу школског деловања у циљу превенције и интервенције када је вршњачко насиље у питању, подразумева испитивање стања у самој школи и планирање стратегија које ће допринети смањењу насиља, као и развоју школе као безбедне средине за развој и напредовање ученика.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Школа читавим својим деловањем у васпитнообразовном раду има велике могућности, али и улогу у превентивном деловању када је у питање вршњачко насиље. Не постоји адекватни узрасни период када је ефикасно деловати на смањење насиља код деце и развијање ставова и деловања према томе. Сваки узрасни период са својим специфичностима јесте време да се са ученицима ради по питању насиља, нарочито у данашњем друштву када је експанзија различитих облика насиља присутна у свим контекстима (школа, вршњаци ван школе, друштво па и породица). Резултати истраживања на узорку млађег школског узраста показују да ученицима улога насилника и онога ко је жртва насиља није непозната. Многи ученици у насиљу виде намеру насилника да некоме нанесе штету и имају негативан став према томе.

Доминантан осећај код ученика млађег школског узраста у ситуацијама насиља би био туга, понижење и беспомоћност, што се може приписати узрасту и потреби за заштитом. Такође, став већине испитаних ученика је да се насилно понашање може променити на боље, што је значајан резултат, односно повољна околност за могућност вршњачког деловања и основа против потпуног одбацавања и искључивања оних који су склони насилном понашању. Многи ученици млађег школског узраста у ситуацији насиља би се прво обратили учитељу за помоћ. Отвореност и позитивни односи учитељ – ученик су важан превентивни фактор кад је насиље у питању и то треба неговати и код ученика старијих разреда.

Школска правила треба да буду резултат заједничког рада наставника и ученика, јер се у том случају ученици више ослањају на правила и имају већи мотив да их поштују. Резултати истраживања су показали да већина ученика познаје правила која су донета и која се поштују у њиховом одељењу. Садржаји везани за насиље и конфликте, према мишљењу ученика, повремено се реализују на часовима одељењског старешине, а остале активности, као што су радионице или предавања на нивоу школе, такође су повремене. Више се реализују у матичним школама у односу на издвојена одељења у сеоским срединама.

Анализом програма превенције насиља уочено је да се планирају различите активности углавном превенције, мање интервенције на нивоу школе. Програми су сувише уопштени по питању начина и облика реализације. Квалитету тих програма би допринео систематичнији приступ који основу има у научним сазнањима и који се мора диференцирати у односу на области деловања и узраст ученика. Такође је незобилазна потреба за усавршавањем наставника и сарадника у школи из области превенције и њихова мотивација да стално прате ученике, њихово напредовање и

проблеме са којима се сусрећу у одрастању. Квалитет превентивних програма се огледа и у јасном планирању начина како ће се пратити и вредновати ефекти тих деловања и то ставити у функцију даљег усавршавања и прилагођавања програма потребама и контексту конкретне школе.

Литература

- Ajduković, M., Ogresta, J. i Sušac, N. (2012). Prikaz konferencije – Raširenost nasilja nad djecom u obitelji i među vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(1), 181–186.
- Astor, R. A. (1995). School Violence: A Blueprint for Elementary School Interventions. *Children & Schools*, 17(2), 101–115.
- Belančić, T., Nikčević-Milković, A. i Šuto, A. (2013). Nasilje među vršnjacima – postoji li razlika u gradskim, prigradskim i seoskim sredinama. *Školski vijesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 62(2–3), 1–20.
- Bezinović, P. (2009). *Vrednovanje školskih preventivnih programa osnovnih škola Grada Rijeke. Samoanaliza i planiranje školskih preventivnih programa*. Rijeka: Grad Rijeka.
- Bilić, V., Buljan-Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Бојовић, Ж., Томоњић, Г. и Јездић, Р. (2018). Присутност насиља у школама у руралној средини. *Педагогија*, 73(1), 147–162.
- Бранковић, Д. (2010). Формално и неформално насиље у школама. *Вршњачко насиље: Приручник за школе* (27–45). Бања Лука: Филозофски факултет.
- Brlas, S. (2012). *Planiranje, programiranje i evaluacija preventivnih aktivnosti*. Virovitica: Zavod za javno zdravstvo.
- Brunstein Klomek, A., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I. S. & Gould, M. S. (2007). Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent*, 46(1), 40–49.
- Buljan-Flander, G. i Ćosić, I. (2004). Nasilje među djecom, *Medix – specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 10(52), 90–92.
- Velki, T. (2014). Razvoj i validacija hrvatskog upitnika školske klime za učenike. *Suvremena psihologija*, 17(2), 151–166.
- Velki T. i Kuterovac-Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječijega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnoga rada*, 21(1), 33–64.
- Vlah, N. i Preger, S. (2014). Povezanost vršnjačkog nasilja sa percepiranom školskom klimom kod učenika osnovne škole. *Kriminologija i socijalna integracija*, 22(1), 1–25.
- Динић, Б., Соколовска, В., Миловановић, И. и Ољача, М. (2014). Облици и чиниоци школског насилништва и виктимизације. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 46(2), 399–424.
- Евтимов, Ј. (2016). Превенција вршњачког насиља у основној школи кроз акционо истраживање. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, 7, 207–218.

- Закон о основама система васпитања и образовања*. Сл. гласник Републике Србије 88/2017; 27/2018- др. закон; 10/2019.
- Zloković, J. (2004). Nasilje među vršnjacima – problem obitelji, škole i društva. *Pedagogijska istraživanja*, 1(2), 207–220.
- Zloković, J. i Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12(1), 197–213.
- Илић, М. (2010). Форме, интензитет и последице вршњачког насиља. *Вршњачко насиље: Приручник за школе* (47–70). Бања Лука: Филозофски факултет.
- Jevtić, B. (2012). Jačanje socijalnih kompetencija unutar interkulturalnih vršnjačkih grupa. *Pedagogijska istraživanja*, 9(1–2), 103–115.
- Јевтић, Б. (2016). Остракизам у школи: истраживање феномена вршњачког искључивања у школи. У А. Пашалић (ур.). *Зборник радова одсека за педагогију* (106–115). Сарајево: Филозофски факултет.
- Јевтић, Б. (2017). Индикативни показатељи изложености вршњачком насиљу. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, 8(1), 153–166.
- Јевтић, Б. и Ђорђевић, М. (2018). Могућности превенције вршњачког насиља подстицањем просоцијалне вредносне оријентације. *Зборник радова Педагошког факултета у Ужицу*, 21(20), 57–70.
- Ковачић-Kuzmić, М. и Lepičnek-Vodopivec, Ј. (2019). The Role of Mediation in school. У С. Маринковић (ур.): *Наука, настава и учење – проблеми и перспективе*, рад штампан у целини (149–164). Ужице: Педагошки факултет.
- Krkeljić, Lj. (2013). *Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu*. Retrieved May 17, 2015 from the World Wide Web http://files.unicef.org/montenegro/SBN_zaweb_final.pdf.
- Kumpulainen, K., Räsänen, E., Henttonen, I., Alquest, F., Kresanov, Linn, S. I., Moilanen, I., Pih, J., Puura, K. & Tamminen, T. (1998). Bullying and psychiatric symptoms among elementary school-age children. *Child Abuse & Neglect*, 22(7), 705–707.
- Lee, C. (2004). *Preventing Bullying in Schools: A Guide for Teachers & Other Professionals*. London: Paul Chapman Publishing.
- Livazović, G. i Vranješ, A. (2012). Pedagoška prevencija nasilničkog ponašanja osnovnoškolaca. *Život i škola*, 58(1), 55–76.
- Limber, P. S. (2004). Implementation of the Olweus Bullying Prevention Program in American Schools: Lessons Learned from the Field. In D. L. Espelage & S. M. Swearer (eds.): *Bullying in American Schools – A Social-Ecological Perspective on Prevention & Intervention* (351–364). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers.
- Mayer, J. & Leone, P. (1999). A Structural Analysis of School Violence and Disruption: Implications for Creating Safer Schools. *Education and Treatment of Children*, 22(3), 333–356.
- Марковић, М. (2017). Превенција вршњачког насиља у школској средини: преглед мера и активности. *Настава и васпитање*, 56(1), 157–168.

- Marušić, I. i Pavin-Ivanec, T. (2007). Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog pomašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(1), 5–19.
- Murry-Close, D., Crick, N. R. & Galotti, K. M. (2006). Children's moral reasoning regarding physical and relational aggression. *Social Development*, 15(3), 345–372.
- Nikčević-Milković, A., Šuto, A. i Belančić, T. (2013). Nasilje među vršnjacima – postoji li razlika u gradskim, prigradskim i seoskim sredinama?. *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 62(2–3), 1–20.
- Ољача, М., Динић, Б. и Соколовска, В. (2015). Ефекти ставова према насиљу на насилно понашање ученика средњих школа: модераторска улога пола и агресивности. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 47(2), 285–304.
- Paul, J. J. & Cillessen, A. H. N. (2003). Dynamics of peer victimization in early adolescence: Results from a four-year longitudinal study. *Journal of Applied School Psychology*, 19(2), 25–43.
- Pepler, D., Jiang, D., Craig, W. & Connolly, J. (2008). Developmental trajectories of bullying and associated factors. *Child Development*, 79(2), 325–338.
- Попадић, Д. и Плут, Д. (2007). Насиље у основним школама у Србији: облици и учесталост. *Психологија*, 40, 309–328.
- Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*. Београд: Институт за психологију.
- Popović-Ćorić, B. (2012). Vežanost za školu kod učenika koji imaju različite uloge u vršvačkom nasilju. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(4), 547–564.
- Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље*. Службени гласник Републике Србије 46/2019.
- Profaca, B., Puhovski, S. i Luca Mrđen, J. (2006). Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. *Društvena istraživanja*, 83(3), 575–590.
- Puzić, S., Baranović, B. i Doolan, K. (2011). Školska klima i sukobi u školi. *Sociologija i proctor*, 49(3), 355–358. Doi: 10.5673/sip.49.3.4.
- Rančić, J., Marković-Krstić, S. i Milošević-Radulović, L. (2016). *Humanistička dimenzija obrazovanja mladih u kontekstu savremenih društvenih promena*. Niš: Filozofski fakultet.
- Ранчић, Ј. (2018). Вршњачко насиље на друштвеним мрежама у Републици Србији. *Комуникација и медији*, 43(13), 95–124.
- Rigby, K. & Slee, P. T. (1993). Dimensions of interpersonal relating among Australian school children and their implications for psychological wellbeing. *Journal of Social Psychology*, 133(1), 33–42.
- Rigby, K. (2006). *Zlostavljanje u školama i šta možemo učiniti?*. Zagreb: Mosta.
- Sakoman, S. (2009). *Školski programi prevencije ovisnosti*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Salmivalli, C., Kaukiainen, A. & Voeten, M. (2005). Anti-Bullying Intervention: Implementation & Outcome. *British Journal of Educational Psychology*, 75(3), 465–487.
- Smith, K. P. (2011). Why Interventions to Reduce Bullying & Violence in Schools May (or May Not) Succeed: Comments on this Special Section. *International Journal of Behavioral Development*, 35(5), 419–423.

- Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its Nature and Impact in Secondary School Pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376–385.
- Fields, A. S. & McNamara, R. J. (2003). The Prevention of Child and Adolescent Violence: A Review. *Aggression & Violent Behavior*, 8(1), 61–91. doi.org/10.1016/S1359-1789(10)00054-4.
- Cowie, H. & Jennifer, D. (2008). *New Perspectives on Bullying*. London: Open University Press.
- Černi Obrdalj, E., Rumboldt, M. i Beganlić, A.. (2010). Vrste nasilja među djecom i osjećaj sigurnosti u školama Bosne i Hercegovine. *Društvena istraživanja*, 3(107), 561–575.
- Шкутор, М. и Бабић, И. (2016). Оспособљеност наставника и стручних сарадника за превенцију и интервенцију код појаве вршњачког насиља. У А. Раšалић (ур.): *Zbornik radova odsjeka za pedagogiju* (240–248). Sarajevo: Filozofski fakultet.

Jelena D. Stamatovic

University of Kragujevac, Faculty of Education in Uzice

Irena D. Stojanovic

THE ROLE OF SCHOOL IN PEER VIOLENCE PREVENTION

Summary

School plays a large role, but also has a big responsibility, when it comes to peer violence, through systematic action through prevention and intervention. The paper presents the results of a survey that examined the opinion of young students in primary school about preventive activities conducted with students, as well as the analyzes of elementary school prevention programs against violence. The sample consisted of 12 primary and secondary schools in the Zlatibor district and 342 third- and fourth-grade students. The results show that students are able to recognize the role of bullies and victims of violence and that they believe that bullies can change their behaviour in a positive way. The students stated that they would feel sad, helpless and humiliated in a situation of violence. In such situations, students would first turn to the teacher. Rules of conduct were adopted in the classes of the students surveyed. The students also report that sometimes issues of violence and conflict are discussed in departmental classes and that school-level activities such as workshops or lectures on violence are not implemented very often. Schools have programs for prevention of violence, but there is a lack of systematic, differentiated work and lack of planning for monitoring and evaluating the effects of the programs, which is an indicator of the quality of their implementation.

Keywords: *peer violence, violence prevention, violence prevention programs.*